

Кирил Євсєєв

ПОЛІТИЧНИЙ БІХЕВІОРИЗМ ЯК ФЕНОМЕН МОДЕРНІСТСЬКОГО НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ

Політичний біхевіоризм органічно пов'язаний із феноменологією. Біхевіоризм розмежовує річ і феномен. Предметом його вивчення є не річ, а феномен, зокрема – поведінка людини як представника соціальної групи. Цінності, якими керується людини, постають лише соціальними факторами поведінки.

Ключові слова: біхевіоризм, поведінка, стимул, реакція, феномен.

Political behaviorism organically connected with phenomenology. Behaviorism separates thing and phenomenon. The subject of his study is not a thing, phenomenon, in particular – human behavior, as a representative of the social group. The values that guide human face only social factors of behavior.

Key words: *behaviorism, behavior, stimulus, response, phenomenon.*

Наукова картина світу тяжіє до максимальної відстороненості від ціннісно-ментальних установок. Проте сам науковий світогляд є продуктом певного типу культури – раціоналізму, що утвердився в Новий час. Модернізм запропонував і чітко визначену картину світу та модель людини. І ця модель найбільш автентично використано в біхевіористській парадигмі.

Біхевіоризм – це загалом феномен американської наукової культури. Поставши в рамках психології, біхевіоріальна парадигма була використана політичною наукою та соціологією. Водночас, попри те, що біхевіоризм виник у США, головна його методологічна установка сформульована феноменологічною філософією. Зокрема феноменологія стверджує: є річ і є феномен. Річ існує сама для себе, її існування не залежить від волі людини, а феномен – це прояв речі, те, як річ являється людині. Відтак людина має справу не з річчю, а з уявленням про річ, тобто феноменом. У гносеології Канта між людиною та річчю перекинутий місток – апріорна свідомість. Це аксіоматичні поняття, притаманні людській свідомості. Тобто, за Кантом, особливості феномену визначені не самою річчю, а аксіоматикою сприйняття. Ці міркування, викладені в *«Критиці чистого розуму»*, були доповнені в *«Критиці практичного розуму»* міркуваннями про досвід як передумову апріорної свідомості. Однак відповіді на запитання: як досвід переростає в апріорні уявлення? – Кант так і не дав. І, напевно, відповіді на це запитання дати неможливо. Звернімо увагу також на те, що в етичному вченні, викладеному в працях *«Основи метафізики вдачі»* та *«Метафізика вдачі»* (остання була написана вже після першої *«Критики»*), Кант оперує такими ключовими поняттями:

«автономний суб'єкт», «свобода волі», «добра воля», «моральний закон» тощо. Кант, звісно, говорить про «чисту мораль». Але, аби «чиста мораль» не повисла в повітрі, Кант ототожнює «добру волю» з розумним началом у людині й на основі цієї тотожності формулює відомий категоричний імператив: дій так, аби принцип твое дії міг бути принципом дії усіх.

Повертаючись до біхевіоризму, ми маємо завважити: вчення про людську поведінку, що за ідеєю мало б ґрунтуватися на вченні про мораль, фактично його ігнорує й бере за основу суто гносеологічну опозицію «річ – феномен». Для біхевіоризму немає людини, є лише «феномен» людини, а точніше, є лише «поведінка», до якої редукується людський феномен. Себто головна метрологічна установка біхевіоризму така: **ми не можемо пізнати людину (вона річ у собі), ми можемо лише спостерігати прояви людини, тобто – її поведінку.** А всі, мовляв, міркування про мотивацію, установки, незакінчені ґештальти – це від лукавого. Бо чиста наука має оперувати лише феноменами, котрі піддаються кількісному та якісному описові. Як можна кількісно описати мотивацію чи установки? Неможливо. Тож наукова сумлінність вимагає відмовитися від предмета, котрий недоступний для кількісного та якісного аналізу. Отже, згідно з біхевіоріальною парадигмою, єдиним дослідницьким предметом є поведінка.

Визначивши поведінку як, по суті, єдиний об'єкт дослідження, біхевіоризм вводить додатковий об'єкт, який доповнює поведінку – **ситуацію.** Бо феномен-поведінка проявляється саме в ситуації. **Ситуація – це система детермінант, що визначає феноменологію поведінки. Отже, поведінка – змінний дослідницький параметр, а ситуація – система контрольованих чинників.**

Тут треба вказати й на таку річ: коли біхевіоризм веде мову про поведінку, то мається на увазі – **масова поведінка, поведінка середньостатистичного представника певної групи.** Для біхевіоризму не існує поняття «свобода волі» чи «вчинок». І річ не втому, що біхевіористи заперечують свободу волі. Звісно, ні. Але для біхевіористів «свобода волі» чи «вчинок» – це некоректне опредметнення людини. Це те, що не може бути досліджене. Це ті питання, котри-

ми має цікавитися, приміром, філософія. А наука немає методів для вивчення цих питань.

Розвиток біхевіоризму зумовив ускладнення його методології. До структури «суб'єкта-поведінки» було додане, приміром, поняття «цінності». Це те поняття, котре характеризує групу, поведінка якої досліджується.

Саме в такому вигляді біхевіоризм і був опосередкований політичною наукою. Використовуючи ці методологічні засади, політична наука почала описувати «електоральну поведінку» певної групи, приміром, найманих працівників чи жінок, або «протестну поведінку» студентства тощо.

Попри критику, яка лунала на адресу біхевіоризму, варто визнати, що з погляду методології біхевіоризм є бездоганим. Він невразливий для критики, якщо прийняти антропологічну модель, яку поділяє цей дослідницький напрям. А модель ця така: людина – представник певної соціальної групи й у цій якості вона «реагує» на значущі для цієї групи «стимули» заохочення чи покарання. Тут також варто наголосити: для біхевіоризму людська поведінка це передусім і виключно «реакція» на стимул. І з методологічного погляду контроль стимулів уможлиблює опис вірогідної, статистично значущої реакції.

Цінність біхевіористської спадщини полягає як в адаптації позитивістської традиції, так і в розробці емпіричних методів дослідження. Але є й інше значення засвоєння біхевіористської культури політичного дослідження. Політична філософія завжди була ідеологічно визначеною. Вона продовжувала те завдання, яке ставив собі Сократ: бути оводом і не дати афінянам заснути. Ту традицію думки, яка йде від Платона: осягнути політичний ідеал. Аристотель відмовився від обох цих високих завдань, бо вважав, ніби збагнув таємницю стабільності держави-полісу. Причому збагнув її саме тоді, коли поліс-держава перестав існувати.

Особливістю американської політичної думки є її фактична позаідеологічність. Американська політична історія позбавлена тих гострих конфліктів, які стрясали Європу в XIX–XX століттях. І тому політична думка у США мусила виконувати геть інше «соціальне замовлення», аніж політична філософія в Європі. У США існував консенсус щодо основних засад суспільно-політичного розвитку. І конфлікти,

з якими стикалося американське суспільство, не мали, вдаючись до термінології Макса Вебера, «базового характеру».

Політична наука всіляко акцентує увагу на конфліктному вимірі політичного життя. І це слушно. Бо ж політичне життя – це неодмінно конкуренція ідей, програм, ідеологій і особистостей. Але якби політичне життя зводилося лише до протистояння, лише до антагонізмів (на чому наполягав марксизм), то політика не являла б собою нічого іншого, окрім горезвісної «війни всіх проти всіх». Саме існування суспільства, нації та держави неодмінно передбачає наявність ціннісно-світоглядної єдності, спільної ідентичності громадян, поділяння ними одних і тих самих політико-історичних міфів і суголосного проекту майбутнього. І політична наука відзначає значущість консенсусних засад суспільних відносин, які постають онтологічним базисом нації та держави.

Повертаючись до поняття Макса Вебера «базисний консенсус», зазначимо, що протистояння та конфлікти в політичному житті неминучі. Але вони можуть бути успішно подолані лише за умови, коли суспільство має «базисний консенсус», тобто ті фундаментальні цінності, рефлексія яких і уможливорює діалог з метою пошуку консенсусу. Якщо ж цього «базисного консенсусу» бракує, то будь-яка суперечність стає фатальною для суспільства. І більше того, саме існування, навіть можна сказати – буття суспільства, стає проблематичним. І саме цю ситуацію ми, на жаль, спостерігаємо в Україні: протистояння в Україні між умовними «Сходом» і «Заходом» – лише вершина айсберга всеосяжної кризи національної довіри, національно-суспільної згоди та суспільного консенсусу.

Ще однією особливістю підходу Макса Вебера є те, що він чітко розрізняє консенсус і солідарність, вважаючи, що людська поведінка, заснована на консенсусі, не виключає боротьби інтересів, конфлікту різноспрямованих тенденцій. Консенсус у розумінні Вебера передбачає об'єктивно існуючу вірогідність домовленості між людьми у процесі їхньої діяльності, шанс для взаємного врахування інтересів у відносинах співробітництва і партнерства з метою досягнення певної «раціонально усвідомленої мети» [1, с. 138]. У веберівському підході консенсус пов'язується не з пси-

хічними переживаннями людей, а з певними ситуаціями, з приводу яких люди намагаються досягти згоди.

Визначаючи основним предметом своїх досліджень так звану «розуміючу соціологію», Вебер орієнтує на вивчення соціальної дії людини як такої, що свідомо співвідноситься з діями інших людей. Йдеться про формування у людей свідомої поведінки та спонукання їх до соціальної діяльності, заснованої на формально впорядкованих правилах та очікуванні певної поведінки від інших. Ідеальними типами об'єднань, що постають на ґрунті «спільнісно орієнтованої дії», на думку вченого, є «ринкова спільнота або спільнота тих, хто розмовляє однією мовою» [2, с. 56]. Таким чином, основою веберівського тлумачення конфліктно-консенсусних відносин постає раціоналізація форм соціальної організації, вершиною якої має стати «світовий процес раціоналізації».

Підсумовуючи вищесказане, зазначимо, що конфліктно-консенсусна парадигма є важливою і невід'ємною складовою найвищих досягнень світової суспільно-політичної думки. У процесі її всебічного осмислення вирішувалося більш фундаментальне завдання – висвітлення проблеми «примирення через політику держави й суспільства». З'ясуванням цієї проблеми, власне, й було закладено «підвалини формування і розвитку політології як науки» [3, с. 28]. Що ж стосується подальшого осмислення конфліктно-консенсусної парадигми регулювання суспільно-політичних відносин, то її розуміння, на наш погляд, знайшло своє подальше втілення у понятті "консенсусу" як політико-правового принципу, що знайшов своє втілення в науці і практиці другої половини ХХ ст.

Уявлення про непересічне значення демократії та прав людини стало аксіомою й на пострадянському просторі. А відтак змінюється й уявлення про завдання політичної науки. Уже нікому не потрібна політична філософія, яка будить і закликає до ідеалів. Натомість, потрібна передбачуваність соціально-політичних процесів. А відтак і прийшов час для методології, яка розроблена в рамках біхевіоризму. Прийшов час ціннісно стерильних політологів.

Дослідник біхевіористської методології М. Сіданіч відзначає, що «американська політична наука послідовно визначала своєю місією осягнення та пропагування демо-

кратії, тому завжди відігравала значну роль у процесах стабілізації ідеї та її об'єднанні із американською політичною системою. Опис, пояснення та оцінка Сполучених Штатів демократичного суспільства, відповідно, стали визначеними завданнями політичної науки США» [4, с. 59]. Автор слушно показує й зв'язок американської політичної науки із «проблеми освіти, як складової частини соціального розвитку», та формуванням засобів «соціалізації особи».

Звернемось і до дослідження В. Северенюка, предметом якого є політична поведінка. Дефініція політичної поведінки, якої дотримується український політолог, відповідає методологічним засадам біхевіоризму. Зокрема, автор пише: *«політична поведінка – це один з видів соціальної поведінки, сукупність різноманітних форм і типів реагування (відносин, дій та недіян, раціонально-діяльнісних та емоційно-психологічних станів) усіх суб'єктів політики з приводу функціонування політичної системи суспільства; політична поведінка виявляється на рівнях політичної діяльності, політичної участі та (або) політичного відчуження»* [5, с. 72].

Звернімо увагу, в першій частині дефініції поведінка – це **«реакція»**, а в другій – це вже **«діяльність»**, або **«участь/відчуження»**. І тут виникає запитання: чи ототожнює автор поняття **«реакція»** та **«діяльність»**? Якщо виходити з формулювання дефініції, то складається враження, що **«діяльність»** і **«участь/відчуження»** – це дві форми прояву **«реагування»**. Тобто **«реагування»** є ширшим поняттям, а **«діяльність»** і **«участь/відчуження»** – вузкими і такими, що охоплюються поняттям **«реагування»**. У психології чітко розмежовуються два поняття: **«поведінка»** та **«реактивна поведінка»**. Перше поняття є загальним, друге – відображає реакцію людини на певний стимул. У згаданій дефініції політична поведінка визначається через поняття **«реакція»**. Відтак автор ототожнює **«політичну поведінку»** як таку та **«реактивну поведінку»**. При цьому поняття **«політична діяльність»**, яке окрім мотиваційного складника містить також складник цілевизначеності, аж ніяк не може вважатися **«реактивною поведінкою»**. Отже, поняття

«поведінка-реакція» не може бути родовим щодо поняття «діяльність».

Водночас відзначимо, що термін «відчуження», котрий протиставляється терміну «участь», не зовсім удалий. Бо в соціальній філософії, зокрема марксизмі й екзистенціалізмі, термін «відчуження» вказує на «соціальне відчуження», тобто перетворення людини з цілісної особистості на людину часткову, додаток до її виробничих функцій. Тож, аби не виникло різночитань, автору, напевно, варто було б використати інший термін, наприклад, «уникання», або «абсентеїзм», який, загалом, і використовується в політологічній літературі.

На особливу увагу заслуговують міркування В. Северенюка, присвячені «елітарній» і «масовій» політичній поведінці. Зокрема В. Северенюк пише, що дослідження явищ лідерської поведінки, зокрема і в історичному контексті, заперечує доцільність поширених у сучасній політології думок про демократизм як фактичну поведінкову сутність політичного лідерства.

Аналізуючи «елітарну» політичну поведінку, В. Северенюк переконливо показує, що ця поведінка 1) виключає «самокритику», водночас 2) «передбачає підвищену відповідальність перед суспільством, крайнє напруження ідеологічних, теоретичних та організаційно-практичних зусиль, а також містить ризики популізму й політичного «нарцисизму». І при цьому провокує суспільно-політичну нестабільність і делегітимацією влади. Політичне лідерство – це, з одного боку, прояв дуже незручного для дослідника «людського фактора», а, з іншого, воно є необхідним елементом будь-якого політичного інституту й політичного життя як такого. Тож як елемент політичного інституту політичне лідерство та керівництво може бути об'єктом дослідження, а от, як прояв психологічного в політиці, опредметнити, пояснити й спрогнозувати політичне лідерство – непросте завдання. Згадаймо, бодай, критику історизму, висловлену Карлом Поппером. Згідно з Поппером, у своїй діяльності політичний лідер керується передусім власними особистісними мотивами, а соціально-політичні умови постають своєрідним тлом, котре не є визначальним. Тож казати про історичні закономірності,

на думку Поппера, – недоцільно. Поготів, усі міркування про історичні закономірності він називає «аморальною філософією». Попри ставлення до міркувань Поппера (на нашу думку, вони є більше хибними, аніж істинними), варто визнати, що всі спроби представити політичного лідера як виразника «прогресивних» чи «реакційних» тенденцій своєї доби являють собою таки справді спрощене розуміння політично-історичної ситуації.

В. Северенюк слушно пише про доцільність розмежування стратегічних і тактичних завдань у політичній діяльності. Зокрема зазначає, що українська політична еліта забуває про необхідність дотримуватися ієрархії суспільно-політичних цінностей. Поняття на кшталт «національна єдність» потребують надзвичайно обережного ставлення, делікатного застосування та глибоко продуманого смислового наповнення й тлумачення. Їх не можна зводити до рівня гасел поточної політики. Це – стратегічна складова народного і державного суверенітету, її знецінення може надто дорого обійтися суспільству.

Потрібно цілком погодитися із відзначеним В. Северенюком розмежуванням понять «сила» та «насильство». Проаналізувавши концепції Ніколо Мак'явеллі, Карла Маркса, Макса Вебера, а також сучасних російських дослідників, зокрема Абдусалама Гусейнова, автор доходить правильного висновку, що сила – це загальний потенціал влади, а насильство – один із способів об'єктивації цієї сили. Зокрема зазначається, що жоден політичний режим не обходиться без насильства, але воно може бути значною мірою та різними засобами (законодавчими, ідеологічними, ментально-онтологічними, світоглядними тощо) легалізоване й легітимізоване та сприйматися як одна з норм суспільного життя.

Отже, слушно вдатися до таких **висновків**: політичний біхевіоризм виникає як форма операціонування в рамках соціальних наук феноменологічної парадигми. Біхевіоризм, як і феноменологія, розмежовує поняття річ і феномен. Біхевіоризм ґрунтується на методологічному положенні: предметом вивчення може бути не річ, а лише феномен, зокрема – поведінка людини, як представника соціальної групи. Тобто не поведінка людини, яка керується

суб'єктивними ціннісними уявленнями, а поведінка людини, яка керується загальними соціальними уявленнями. І в цьому контексті біхевіоризм конвергентний кантіанській моральній філософії.

1. Политология: Энциклопедический словарь / Общ. ред. и сост.: Ю. И. Аверьянов. – М.: Изд-во Моск. коммерч. ун-та, 1993.

2. Соціологія: короткий енциклопедичний словник: Уклад.: В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М.В.Захарченко та ін.: За заг. ред. В. І. Воловича. – К.: Укр. Центр духовн. культури, 1998.

3. Політологія: Посібник для студентів вищих навчальних закладів / За редакцією О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. – К.: Видавничий центр “Академія”, 1998.

4. Сіданіч М. О. Біхевіоралізм як класична політична теорія та його вплив на розвиток політичної науки. – Дис. ... к. пол. н. – К.: КНУ ім. Т. Шевченка, 2011. – 217 с.

5. Северенюк В. М. Політична поведінка як феномен суспільного життя: теоретико-методологічні проблеми. – Дис. ... д. пол. н. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – 415 с.